

РОЛЬ НАРОДНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРИМИРЕННЯ

Після Гельсінкської конференції досягнення польсько-українського примирення, яке реалізувалося без участі урядових структур, здійснювалося на рівні інститутів громадянського суспільства: опозиційних організацій, незалежної преси, польсько-українських товариств, церкви. Досягнення українсько-польського примирення методом народної дипломатії становило феномен у новітній європейській історії.

Ключові слова: українсько-польські відносини, українсько-польське примирення, народна дипломатія, опозиція, еміграція.

Гельсінкські домовленості сформували нову ситуацію в міжнародних відносинах Центрально-Східної Європи. Досягнення компромісу між двома протилежними таборами в Європі продемонстрували небажання Заходу займатися проблемами визволення народів соціалістичного табору. Підтвердження принципу непорушності післявоєнних кордонів нівелювало зусилля прихильників повернення стану міжнародних відносин, які були перед 1939 р. Положення Підсумкового акта НБСЄ про повагу прав людини створили передумови для виникнення опозиційних рухів у країнах соціалістичного табору. Питання польсько-українського примирення стало кардинальною проблемою діяльності опозиційних сил у контексті координації спільної антитоталітарної боротьби.

Василь Витвицький розглядав польсько-українське примирення в контексті з німецько-французьким, польсько-чеським і польсько-німецьким. На його думку, польсько-українське примирення повинно бути досягнуте методом народної дипломатії, оскільки уряди й політичні організації не здатні виконати цю функцію. “<...> Кожна нагода добра для справи польсько-українського зближення і кожна людина покликана до того, щоб робити зусилля в цьому ж напрямі. Там, де нема урядів, які, як це було у випадку німецько-французького порозуміння, могли б робити діло, де нема партій чи організацій, готових узятися за нього, там паде обов'язок і відповідальність на людей”¹.

Українсько-польське примирення досягалося практично без участі еміграційних урядів. Міжурядова польсько-українська декларація, підписана 28 листопада 1979 р. у Лондоні, була витримана в досить туманних тонах й оминала кардинальні проблеми двосторонніх відносин. Тому питання примирення стало розв'язуватися на рівні інститутів громадянського суспільства: польсько-українських товариств, церкви, громадсько-політичних об'єднань, окремих органів преси.

У 1970-х рр. активізувалася співпраця між обома еміграціями на території США, певною мірою підтримувана й стимульована радником з питань національної безпеки президента Дж. Картера Збігневом Бжезинським. Президент Конгресу Полонії Алоїз Мазевський ініціював переговори між національними представництвами про співпрацю в галузі американської політики. Зокрема, він звернувся з такою ініціативою до президента Українського конгресового комітету Америки (УККА) Льва Добрянського і 6 вересня 1975 р. Екзекутива УККА схвалила цю пропозицію. З нагоди 30-річчя Ялтинського договору за ініціативою польської сторони було опрацьовано текст спільного меморіалу представників сімох національностей із критикою імперіалістичної політики Москви. У його розробці брали участь також представники Відділу УККА в Чикаго, однак в останній момент голова філії Юліан Куляс відмовився підписати спільний меморіал, оскільки проти цього виступили деякі члени Відділу, що не схвалювали українсько-польських контактів². Показником польсько-українського зближення став виступ професора Ендрю С. Еренкрейца від імені Польського конгресу Америки на III Світовому конгресі вільних українців 24 листопада 1978 р. Польський політик заявив, що без усунення

радянської гегемонії з України, Польщі та інших поневолених нації неможливий мир у Центрально-Східній Європі³.

На початку 1980-х рр. актуалізувалася проблема польсько-українського порозуміння, що диктувалося зміною міжнародної обстановки та активізацією опозиційних рухів. Уведення радянських військ до Афганістану, на думку Держдепартаменту США, означало порушення СРСР домовленостей про сфери впливів, досягнутих у Ялті й Тегерані. Стефан Корбонський, який протягом 1979 р. двічі зустрічався з президентом Дж.Картером, передбачав, що “рано чи пізно Сполучені Штати перейдуть до політичної акції стосовно країн Східної Європи, яку попередньо назвемо політикою самовизначення. Також рано чи пізно вони почнуть політику деколонізації Східної Європи, надаючи підтримку національно-визвольним рухам і сепаратистським прагненням у неросійських союзних республіках на чолі з Україною”. Цьому сприяла наявність у США концепції політики стосовно Східної Європи, яка полягала в підкресленні важливості прав людини та права народів на самовизначення. Конгрес США утворив спеціальну комісію на чолі з Данте Фесцеллом (Dante Fascell) і раз у рік під час т. зв. “Тижня поневолених народів” присвячував розгляду проблем народів Східної Європи спеціальні дебати. Активізація американської політики в справі Центрально-Східної Європи детермінувалася також наявністю впливової полонії в політикумі США: Збігнева К.Бжезинського (радника президента Дж.Картера з питань національної безпеки), Клементя Заблоцького (голови комісії із закордонних справ у Палаті Представників), Едмунда С.Маскі (державного секретаря у 1980–1981 рр.), Едварда Девінського (конгресмена, радника Держдепартаменту в адміністрації Р.Рейгана) та ін.⁴.

Двосторонньому зближенню сприяла також підтримка українською еміграцією опозиційного руху в Польщі. Зокрема, 19 серпня 1980 р. Український демократичний рух, до якого входили УРДП, ОУН(з) та УНДО, звернувся до польських страйкарів з висловами солідарності з їхніми вимогами. У зверненні зазначалося, що “ідеї, за які борються польські страйкуючі робітники, є близькі і дорогі також українським робітникам. Володимир Клебанов, робітник із українського Донбасу, започаткував кілька років тому боротьбу за вільні профспілки в Україні і цілому СРСР та був за це заарештований разом із своїми співробітниками. <...> Хай живе солідарність українських і польських робітників у боротьбі за їх слушні права!” Це звернення було надіслано в Польщу, Україну, до редакції “Kultura” та “Континента”⁵.

Нові міжнародні обставини та зміна ситуації в польсько-українських відносинах дали можливість досягнути домовленостей про створення польсько-українських товариств (ПУТ) у кількох інших містах скупчення еміграцій, зокрема Парижі й Мюнхені. ПУТ у Парижі було засноване на початку червня 1976 р. з метою пошуку шляхів порозуміння. Його найактивнішими діячами й першими головами були: проф. Є.Кульчицький, проф. Є.Лянгрот, В.Михальчук, В.Желенський та інші⁶.

У 1977 р. у Мюнхені на зустрічі, організованій Українським демократичним рухом, з доповіддю про політичну співпрацю між поляками й українцями виступив співробітник радіо “Вільна Європа” Єжи Іранек-Осмецький. У найближчій перспективі ця співпраця повинна мати антирадянський характер. У довготривалій перспективі, навіть після розпаду СРСР, продовжуватиме існувати російський імперіалізм, який становитиме загрозу для українців і поляків. Шляхом до подолання історичної небезпеки Є.Іранек-Осмецький уважав тісну співпрацю обох народів. Під впливом цього виступу в Мюнхені було засноване Польсько-українське товариство⁷. Комюніке з нагоди утворення ПУТ у Мюнхені наголошувало на необхідності зближення між поляками та українцями перед загрозою російського імперіалізму й стверджувало неактуальність і другорядність усіх суперечок про кордон⁸. Друкованим органом ПУТ у Мюнхені став “Łącznik Polsko-Український Зв’язковий”, який почав виходити в 1984 р.

В інтерв’ю “Kontaktowi” Є.Гедройць і Г.Герлінг-Грудзинський висловили думку про роль еміграції як певного способу політичної діяльності й боротьби для підготовки змін у рідній державі. Якщо екстраполювати цю тезу на польську еміграцію, то перед нею ставилося завдання обговорення проблеми ставлення до сусідів, зокрема українського питання, і формулювання позиції. “Потрібна співпраця і контакти з іншими східними еміграціями. Щоправда, ця співпраця є дуже важка: еміграції є дуже слабкі і роздроблені”. У цьому контексті високо оцінювалися можливості польсько-українських товариств⁹.

Польсько-українські товариства об'єднували людей із колись протилежних таборів. Зокрема, Владислав Желенський, колишній прокурор у справах членів ОУН, став одним із найбільших прихильників польсько-українського порозуміння, довголітнім головою ПУТ у Парижі та автором багатьох статей з питань польсько-української співпраці¹⁰. Товариства займалися організацією доповідей про різні аспекти двосторонніх відносин¹¹.

Починаючи з другої половини 1970-х рр., важливим форумом міжнаціонального примирення стали українсько-польські наукові форуми. Зокрема, великий вплив на польсько-українське порозуміння та подолання стереотипів мала діяльність постійного дискусійного клубу, на якому обговорювалися двосторонні відносини. На початку травня 1976 р. у Мюнхені було створено Польсько-український семінар. Більшість лекцій і дискусій були присвячені систематичному висвітленню польсько-українських відносин новітнього часу. Б.Осадчук писав, що великим успіхом була б публікація хоча б частини цих матеріалів у вигляді книжки. “У кожному випадку дотепер – це єдина такого типу трибуна, де постійно дискутуються польсько-українські взаємини. На жаль, немає чогось подібного ані у Варшаві, ані в Києві”¹².

Важливе значення для подолання стереотипів у двосторонніх відносинах мали польсько-українські наукові конференції: у Гамільтоні (20–22. X. 1977), Мюнхені (6–7. X. 1980), Карлсбергу (5–6. III. 1983), Нью-Йорку (1982, 1984) та ін. Конференція в Гамільтоні завершилася виданням матеріалів “Poland and Ukraine, Past and Present”¹³. Б.Скарадзинський уважно відстежував кроки польсько-українського примирення в еміграції та високо оцінив видання збірника “Poland and Ukraine, Past and Present”. Він помічав тенденцію відсутності висвітлення проблематики найбільш контроверсійних справ: війни за Львів 1918–1919 рр., фіаско київського походу, терору й контртерору міжвоєнного періоду, польської політики УПА та виселення українського населення після війни. “Щоб не роз’ятрювати? Але без повідомлення собі взаємно правди – навіть несумісної – про ці події, важко думати про залишення їх тільки історикам і архівістам”¹⁴. Порівняно з конференцією в Гамільтоні, в Мюнхені піднімалися гостріші проблеми¹⁵.

Оцінюючи ці конференції, І.Кедрин стверджував, що суто наукові польсько-українські заходи мали виключно політичну мету – “створення такої атмосфери, у якій провідники обох народів зрозуміли б і знали, що коли прийде історична година, прихильна для визвольного зриву, обидва народи повинні забути про минуле й піти разом в ім’я теперішнього й майбутнього державного інтересу”¹⁶. А.Білинський також відзначав, що за науковим характером конференції в Гамільтоні крилася політика польсько-українського зближення¹⁷.

Значення польсько-українських форумів полягало не стільки в науковому висвітленні двосторонніх відносин, скільки у великому пропагандистському впливі на еміграційні кола, тому що учасники конференції проводили численні зустрічі й давали інтерв’ю. Так, зокрема, після польсько-української конференції в Гамільтоні Ю.Лободовський 3 грудня 1977 р. в Українському національному домі в Нью-Йорку переконував українську громадськість у необхідності досягнення порозуміння на еміграції навіть за відсутності негайних результатів. Однак у момент визволення це порозуміння й солідарність проявляться і не дійде до того, що “народи, які рвуться до волі і незалежності, замість стріляти у спільного ворога, стріляли б у себе”. Для двостороннього порозуміння він пропонував забути про взаємні кривди і “пам’ятати тільки про ту найбільшу кривду, яка спіткала нас у середині цього століття, а передусім пам’ятати про ще більші кривди, які можуть спіткати нас у майбутньому”. Ю.Лободовський спростовував концепцію, яка полягала в можливості досягнення ПНР більшої незалежності шляхом відмови від підтримки визвольних рухів народів СРСР. На його думку, у випадку появи проблем в Азії Москва забезпечить свої європейські тили не шляхом поступок чи союзів, а затисканням залізного кулака на горлі народів, які хотіли б використати цей момент для визволення. Якщо поляки відмовляться від підтримки права на свободу й незалежність когось зі своїх сусідів, вони також утратять право домагатися свободи й незалежності для себе.

Ю.Лободовський робив кардинальну різницю між українсько-польськими конфліктами та українсько-російськими й стверджував, що для українців “Польща ворогом номер один ніколи не була й не могла бути. Польща могла український народ при різних okazях прибити тим чи іншим способом, але поглинання українського народу Польщею ніколи не загрожувало, а з московського боку – загрожує”. Причому, у подальшій перспективі, це поглинання може

стосуватися також польського народу. На запитання про участь українців у придушенні Варшавського повстання Ю.Лободовський зазначив, що “суспільна думка польського суспільства впала й продовжує падати жертвою комуністичної провокації”. Він нагадав про спростування цього стереотипу в публікаціях “Kultury”¹⁸.

Конференції служили форумом для примирення колишніх супротивників. На згаданій конференції в Мюнхені зустрілися головний прокурор на Варшавському процесі С.Бандери В.Желенський та один з основних обвинувачуваних – Володимир Янів. Відкриваючи конференцію, він звернув увагу на цей факт і зазначив, що ця зустріч не випадкова і є виявом еволюції політичної думки обох народів у напрямі порозуміння. “Від згаданих процесів минуло півстоліття і, напевно, ще мине, поки настане хвиля узгодження позицій наших політичних середовищ. Але цю хвилю, коли дійде до розмов між політиками, ми, інтелектуали, маємо готувати вже сьогодні, щоб уникнути ситуації, у якій вирішує зверхність і ненависть, бо <...> дійшло б до трагедії, коли б у вирішальний момент змін на Сході, які приближаються, ми мали б розпочати новий розділ історії тим, чим ця історія закінчилася в трагічні роки війни чи одразу після її закінчення”¹⁹.

Відносна лібералізація політичного режиму створила умови для проведення подібних конференцій у ПНР. 23–25 жовтня 1987 р. у Лодзі відбувся симпозіум “Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania”, у якому взяли участь Р.Тожецький, Т.Ольшанський, Б.Скарадзинський, А.Вінценз, В.Мокрий, Я.Ю.Ліпський та ін. У рецензії Януша Стельовського стверджувалося, що “усвідомлення і спроба зрозуміння мотивації протилежної сторони у такому потенційно вибуховому – у сфері емоцій – питанні, яким є відносини з ULB (Україна, Литва, Білорусія) є дуже важкими”. Загалом, на думку Я.Стельовського, семінар виявив існування багатьох “білих плям”, тому він вважав необхідним видання історії України польською мовою. Крім того, пропонував видання в підпіллі історії Польщі українською мовою та пересилку її до УРСР з метою протидії антипольській кампанії властей²⁰. Конференція в Лодзі завершилася публікацією матеріалів “Colloquium Narodów”²¹.

На Польсько-українському симпозіумі в Ягеллонському університеті 8 травня 1991 р. виступив заступник голови II округу КПН А.Іздебський. Він пригадав тезу, яку 1987 р. у статті “Ukraińcy” надрукувала “Opinia krakowska” (№ 32): “Зможемо порозумітися тоді, коли про польські гріхи говоритимуть поляки, а про українські – українці”. Пізніше цю формулу повторив також В.Мокрий. Звертаючись до українських істориків, А.Іздебський закликав їх написати про українські гріхи, про те, що відбувалося між Бугом і Збручем у 1942–1944 рр. “Поляки легко пробачають, якщо бачать від колишніх супротивників вияви покаяння”²².

Велику роль у процесі українсько-польського примирення відіграла еміграційна та опозиційна преса. Насамперед спостерігалось зближення між українськими й польськими журналістами, оголошення декларацій. Зокрема, редактор “Listów do Polaków” Чеслав Малішевський та Яніна Войновська від імені Кола незалежних польських журналістів (Нью-Джерсі) опублікували “Звернення до приятелів незалежності й рівності народів Центральної і Східної Європи”. Автори заяви, концентруючи свою увагу на Польщі, Литві, Білорусії та Україні, стверджували, що концепції “Pax Sovietica” і “Pax Americana” не відповідають інтересам народів регіону. Альтернативу автори вбачали в усвідомленні спільності інтересів народів регіону, порозумінні та співпраці. Ці народи повинні “подати собі руки та приступити до праці від основ, здаючи собі вповні справу, що лише ми є ковалями нашої долі та що покращення її залежить від щирої волі, спільного планування і дії, бо самотні народні зриви мусять кінчитися масакрою; щоб виступати спільно, треба насамперед добре пізнатися, зрозуміти одні одних, виказати дозу взаємної пошани й спільної доброї волі”²³.

Неоціненний внесок у досягнення українсько-польського примирення належить колективу паризької “Kultury”, на сторінках якої відбувалося систематичне обговорення двосторонніх відносин. Подоланню міжнародних стереотипів та історичних міфів сприяло видання “Zeszytów Historycznych”. Особливо далекосяжною була співпраця між еміграційними журналістами. Журнал “Віднова”, який видавався Ярославом Пеленським у штаті Айова, включив до редакції Є.Гедройця та публікував статті польських журналістів і політичних діячів. Було видано польськомовний номер “Віднови”²⁴ та заплановано україномовний номер “Kultury”²⁵. Улітку

1985 р. вийшов польськомовний номер “Сучасності”, який редагували також два поляки – Станіслав Бараньчак та Пьотр Наїмський. Польськомовний номер “Сучасності” отримав значний резонанс в еміграції та в Польщі. Два опозиційні видавництва: КОС у Варшаві та “Антик” у Любліні перевидали цей номер повністю. Окремі статті передруковувалися в опозиційній нецензурованій пресі, зокрема статтю М.Прокопа “Український опір” опублікували “АВС” (1986, № 4), “Miedzymorze”(1987, № 1) і “Baza” (1986, № 6), статтю А.С.Камінського помістили “Pog-lady” (1986, № 10), “Baza” і т. д. Позитивну оцінку згаданому номерові “Сучасності” дав Ю.Лободовський в інтерв’ю “Kulturze” (1986, № 5, с. 104–119), яке було передруковане в неофіційному журналі католицької молоді “Spotkania” (1986, № 33–34).

Широкий резонанс, який викликав польськомовний номер “Сучасності”, турбував офіційну Варшаву. В інтерв’ю міністра внутрішніх справ генерала Чеслава Кіщака було різко розкритиковано участь поляків у підготовці згаданого видання та кваліфіковано її як співпрацю з українськими націоналістами. Інтерв’ю генерала слідом за “Polityką” (14 червня 1986 р.) передрукувала офіціоз ПОРП “Trybuna ludu”, що свідить про рівень занепокоєння правлячих кіл Польщі та СРСР перспективами польсько-українського порозуміння. Репресії торкнулися крайових поляків, які брали участь у роботі над номером. Зокрема Пьотра Наїмського було звільнено з посади редактора одного з варшавських видань²⁶. Ураховуючи такий резонанс, Павло Турула пропонував запровадити постійну рубрику в “Сучасності” про події в Польщі та польські визвольні проблеми, що “стимулювало б думку про потребу співпраці”²⁷.

Проблемою польсько-українського порозуміння займався багато опозиційних видавництв: “АВС”, “Obóz”, “Nowa Koalicja”, “Spotkania”, “Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński”, “Niepodległość” і т. д. Редактором “АВС” з 1982 р. був майбутній президент Польщі Броніслав Коморовський²⁸, редактором “Nowej Koalicji” – Гжегож Костжева-Зорбас²⁹, “Niepodległości” і “Obozu” – Єжи Таргальський (Юзеф Дарський), кілька номерів “Obozu” редагував Ян Маліцький³⁰. Назва “Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński” покликана була нав’язувати традиції міжвоєнного “Biuletynu Polsko-Ukraińskiego”, який редагував В.Бончковський і який пропагував польсько-українське порозуміння. З метою інспірації двостороннього діалогу та активізації української меншини середовище “Niepodległości” і Є.Таргальський у другій половині 1980-х років видавали україномовний “Самостійник”³¹. Усвідомлюючи загрозу українсько-польського примирення, у 1984 р. цензура ПНР унеможливила видання “українського” номера “Znaku”³².

У 1988 р. у підпіллі на кошти польської та української діаспори почав виходити позацензурний двомовний бюлетень “Serwis ukraiński”, а з 1989 р. – також “Opinie ukraińskie”. Їхнім редактором був професор Богдан Струмінський з Бостонського університету (США). На думку видавців, польсько-українські відносини мають стратегічне значення для політичного й економічного формування Центрально-Східної Європи. Мотивом видання згаданих часописів редакція називала також явище, коли “відсутність правдивої своєчасної інформації та політичних помислів утверджує стереотипи, ресентименти й упередження у відносинах між Польщею та Україною, а одночасно ослаблює волю взаємного розуміння та співробітництва”. Незважаючи на відцентрові тенденції в СРСР та поступове незалежнення України, видавці “Opinii ukraińskich” констатували наявність загрози для польсько-українських відносин унаслідок відсутності серйозного й постійного зацікавлення політичних еліт Речіпосполитої українською проблематикою та українських еліт – польською. “Цю луку заповнюють ресентименти і стереотипи. Спорадичні візити і заяви залишаються у сфері символічних дій і не замінять творення політичного бачення польсько-українських відносин, яке б визначало площину спільних інтересів та співпраці”³³.

У січні 1990 р. почав виходити кварталник “Пертурбації” українською мовою, який можна оцінювати як інспірацію польською опозицією певних процесів з українського боку. Одночасно було започатковано серію книжок “Wydawnictwa Perturbacje”. Перший номер серії п. н. “Stosunki polsko-ukraińskie 1917–1947. Od tragedii do współpracy” містив передруки статей Юзефа Дарського, Костянтина Зеленка, Павла Шандрука, М.К.Дзевановського, Євгена Штендери, Давида Варшавського з “Kultury”, “Zeszytow Historycznych”, “Kontakt”, “Tu teraz” і т. д.³⁴.

З № 35 “Opinia krakowska” започаткувала рубрику “Sprawy sąsiedzkie”, яка стосувалася відносин поляків з Україною, Литвою й Білорусією. Перша публікація була присвячена україн-

ському питанню. Усвідомлюючи велику ненависть, кривди й злочини у відносинах між обома народами, редакція пропонувала для польсько-українського примирення застосувати відомий принцип “Пробачаємо і просимо пробачення”. На переконання редакції, польсько-українське порозуміння вимагало, щоб про польські гріхи говорили поляки, а про українські – українці. Першою публікацією із цієї серії став передрук статті А.Суліми-Камінського із “Сучасності”³⁵.

Потужний стимул зміні ставлення польського суспільства до українського питання дала книга Б.Скарадзинського «Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia?», яку передрукувало багато видань. Український переклад вступу, 3 розділу та завершення цієї праці опублікувала “Віднова” (зима 1984/1985 – весна 1985, № 2, с. 236–248; літо–осінь 1985, № 3, с. 256–280; зима 1985/1986 – весна 1986, № 4, с. 22–61). Ю.Лободовський оцінив працю Б.Скарадзинського (Kultura, 1985, № 10, s. 89–94) як “найсоліднішу і найчеснішу” серед усіх дотеперішніх, підкреслюючи, що єдиною корисною формою діалогу може бути тільки відкритий і чесний діалог. Видання українського повного перекладу Я.Пеленський назвав першими кроками української сторони в новому діалозі, метою якого є реалізація концепції польсько-української співпраці³⁶.

Опозиційні середовища створювали організації, метою яких була нормалізація відносин зі східними сусідами. Зокрема, “Wolność–Sprawiedliwość–Niepodległość” заявляла про прагнення до мирної співпраці із сусідніми народами³⁷. Аналогічні цілі переслідувало Товариство Pomost, зареєстроване 20 грудня 1988 р. Його активними діячами були Т.Щепанський і П.Казанецький³⁸.

Наприкінці 1985 р. у Любліні було створено Польську групу поєднання (ПГП), до якої ввійшли також представники української меншини. ПГП пропагувала принципи непорушності кордонів, визнання права на самовизначення та поваги прав національних меншин. Однією із цілей ПГП було подолання міжнаціональних стереотипів. “Ближче пізнати ставлення до минулого, теперішнього й майбутнього політичної долі обох народів і у висліді може допомогти обом сторонам признати похибки минулого, взаємно мудро вибачити собі вину та розпочати спільну боротьбу для повного суспільного і політичного визволення”³⁹. У зверненні ПГП до українського, білоруського й литовського народів наголошувалося на необхідності примирення для боротьби зі спільним ворогом – московським більшовизмом. “У минулому нас ділили різні непорозуміння, часто криваві, і це було трагедією для нас усіх, а воно також додавало сили нашому спільному ворогові. Розпочнімо нову картку історії від поєднання й вибачення! Подаймо собі руки й з’єднаймося в належній боротьбі за право існування наших народів у власних, незалежних і нікому не підлеглих державах!”⁴⁰.

З 1988 р. за ініціативою професора Є.Ключовського стали проводитися щорічні Тижні української культури в Католицькому університеті в Любліні. 21 червня 1989 р. у Кракові Володимир Мокрий заснував Фундацію св. Володимира, метою якої була “підтримка і популяризація науки і християнської української культури в Польщі та діяльність на користь польсько-українського зближення”. На її створення В.Мокрий спрямував нагороду, надану йому 1987 р. Фундацією Івана Павла II за “суспільно-моральну діяльність на користь польсько-українського порозуміння і зближення, так важливого для майбутнього Центральної Європи, а також за важливі наукові досягнення, що розкривають християнські корені української культури”⁴¹.

Бажання українського опозиційного руху до зближення з поляками й одночасно відсутність викристалізованих концепцій помітна з перших інтерв’ю Валентина Мороза на Заході. “Не будемо повертатися до минулого, хоч історія наших взаємовідносин то не тільки битви. Уважаю, що тісні зв’язки між обидвома народами є невідхильні і конечні. Вони лежать в їх спільному інтересі. Не треба нам більше боротьби ані ворожнечі”⁴².

Важливе значення мали спроби контактів польської та української опозиції. На необхідності встановлення таких контактів наголошував Є.Гедройць⁴³. Зацікавленість у польсько-українському примиренні помітна з листа до В.Мороза Яна Клебановського, який, зокрема, писав: «Історія вказує, що сварки між Польщею та Україною спричинило поневолення їх обох. Нехай відтепер і назавжди сварки припиняться і нехай відтепер спільною буде наша дорога»⁴⁴.

Василь Витвицький виділяв польську опозицію як важливий фактор двостороннього порозуміння. Події в Польщі вплинули на те, що “уперше за тисячу років спільної історії українці щиро і цілковито співчують полякам і розуміють, що на вазі важиться питання «за

нашу і вашу волю»". В.Витвицький висловив свої зауваження стосовно процесу українсько-польського зближення. На його думку, воно повинно ґрунтуватися на позитиві, тобто не проти когось, а за щось. Також цей процес повинен відбуватися не зверху вниз, а знизу вгору, "тобто від кожного з нас, від окремих товариств, місцевостей, періодичних видань тощо"⁴⁵.

На початку 1980-х рр. у період пошуків політичної лінії і "солідарносцьової гарячки" Польське незалежницьке порозуміння (ПНП) проголосило декларацію "Польща – Україна", яка мала величезне значення для формування проукраїнської орієнтації в середовищі польської опозиції. У декларації наголошувалося на необхідності польсько-українського примирення, якому повинно передувати взаєморозуміння, взаємоповага й праця над кращим майбутнім шляхом відповідного виховання молодого покоління⁴⁶.

Боротьба польської опозиції служила прикладом для українських дисидентів. Восени 1982 р. було створено Центральний комітет українських католиків та Групу дій для захисту прав віруючих і церкви на чолі з Йосипом Терелею, яка ставила мету – легалізацію УГКЦ. У квітні 1984 р. у листі до Л.Валенси Й.Тереля писав: "Ваша боротьба, яка ведеться спільно з усім польським народом, є надією, яка дає нам сили до опору"⁴⁷.

Тоталітарний режим, закритість кордонів і відсутність політичного плюралізму в СРСР були серйозними перешкодами для контактів польської та української опозиції. Однак успіхи опозиційного руху в Польщі викликали захоплення українських дисидентів. У 1982 р. В.Стус у своєму щоденнику занотував: "Хіба вже від часу перебування у Києві слідкую за подіями в Польщі. Хай живуть ті, що борються за свободу. Як мене радує їх польська незломність щодо радянського деспотизму. Яка шкода, що Україна не хоче користуватися з науки польського вчителя"⁴⁸.

Важливим фактором польсько-українського порозуміння М.Лесів уважав близькість ідеологій опозиційних рухів обох країн. "Загалом, українці тепер є дуже пропольськими. <...> на Україні, як і в Польщі, починають оцінювати співіснування культур не як перешкоду, а як перевагу"⁴⁹. Упродовж 1980-х рр. відбулися великі зрушення в політичній свідомості обох суспільств. Характеризуючи тенденції розвитку польсько-українських відносин, Є.Штендера заявив у 1988 р., що "конфлікт уже позаду". Р.Шпорлюк зазначав, що серед українського суспільства, зокрема львівської інтелігенції, "колишні антипольські стереотипи уступають місце полонофільським стереотипам"⁵⁰.

Усвідомлення спільності інтересів та взаємозумовленості незалежності обох народів стимулювало розробку концепцій міжнаціонального примирення. Після Гельсінкської конференції необхідність опрацювання принципів польсько-українського примирення, яке реалізовувалося без участі урядових структур, детермінувало пошуки оптимальних форм і методів. Розроблення основних принципів примирення здійснювалося на рівні інститутів громадянського суспільства: опозиційних організацій, незалежної преси, польсько-українських товариств, церкви. Досягнення українсько-польського примирення методом народної дипломатії становило феномен у новітній європейській історії.

1. Les archives de l'Institut Litteraire a Paris (AILP). – Les coupures de presse (CP). – 1978. – Vol. 1; Витвицький В. Польсько-українські взаємини / Василь Витвицький // Українське життя. – 1 IV 1978.
2. Турула П. До питання українсько-польської співпраці / Павло Турула // Свобода. – 23 X 1975. – С. 4.
3. Let us proceed with a joint investment // Svoboda. The Ukrainian weekly. – 2 XII 1978. – № 263. – Р. 6, 15.
4. Korboński S. O sprawie Rzeczypospolitej Emigracyjnej / Stefan Korboński // Kultura. – 1980. – № 7–8. Korboński S. O sprawie Rzeczypospolitej Emigracyjnej // Stefan Korboński // Zwiazkowiec. – 1980. – № 64. – 11 sierpnia.
5. УДР до страйкуючих польських робітників // Українське життя. – 1980. – 30 верес.
6. Паризьке Польсько-Українське Товариство. На спільному фронті // Українське слово. – 27 VII – 3 VIII 1977.
7. Білинський А. На маргінесі польсько-української конференції в Гамільтоні / А. Білинський // Українське життя. – 1 VII 1978. – № 13. – С. 5, 6.
8. Стиранка М. Чи треба нам говорити з поляками / М. Стиранка // Мета. – 1977. – X.
9. Emigracja jest sposobem walki politycznej // Kontakt. – 1983. – Marzec – kwiecień.
10. Желенський В. Польські заходи на оборону С. Петлюри / В. Желенський // Українське слово. – Париж, 13. 06. 1986.

11. AILP. – Wł. Żeleński. – List Wł. Żeleńskiego do J. Giedroycia. – Paryż, 17 II 1980.
12. Przegląd czasopism polskich wychodzących na Zachodzie / opracował Zygmunt Jabłoński // Radio Free Europe. Polish Broadcasting Department. – 20 XI 1977. – P. 6–7.
13. Poland and Ukraine. Past and Present / edit. by Peter J. Potichnyj. – Edmonton ; Toronto : The Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1980. – 365 p.
14. Podlaski K. Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? / Kazimierz Podlaski. – [wyd. 2 popr. i uzupełn.]. – Warszawa : Przedświt, 1984. – S. 82.
15. Archiwum Ojców Bazylianów (AOB), zespol XVIII, spr. 34, jedn. 5, s. 1; Українсько-польська Наукова конференція у Мюнхені // Свобода. – 14 II 1980. – Ч. 240; AOB, zespol XVIII, spr. 34, jedn. 1, s. 1–3; Гвань І. Зустріч польських та українських вчених у Мюнхені / Іван Гвань // Сучасність. – 1981. – № 2. – С. 135–137; AILP. – Bohdan Osadczyk. – List J. Giedroycia do B. Osadczyka, 11 VII 1979.
16. Polska i Ukraina // Listy do Polaków. – 1984. – Pazdziernik. – S. 11–12.
17. Білинський А. На маргінесі польсько-української конференції в Гамільтоні / А. Білинський // Українське життя. – 1 VII 1978. – № 13. – С. 4, 5, 6.
18. Truchan B. Polsko-ukraińska współpraca / Barbara Truchan // Dziennik Polski (Detroit). – 30 I 1978. – S. 4, 7.
19. AOB, zespol XVIII, spr. 34, jedn. 2, s. 1–18; Українсько-польська наукова конференція у Мюнхені // Пресовий бюлетень У.В.У., ч.1(53). – 18 X 1980. – С. 3–18.
Janiw W. Ukraińsko-polska konferencja naukowa 6–7 X 1980 roku / Wołodmyr Janiw // Zeszyty Historyczne. – 1981. – № 55. – S. 161–168; Korzon A. Publicystyka i historiografia emigracyjna o stosunkach polsko-radzieckich i niektórych innych problemach politycznych Polski / Andrzej Korzon // Kraje socjalistyczne. – 1988. – № 2. – S. 125.
20. AOB, zespol XVIII, spr. 17, jedn. 4, s. 1; Program symposium “Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania”. – Łódź, 23–25 X 1987; Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Stelowski J. Nieuzasadniony optymizm czy sceptycyzm? / J. Stelowski // Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1988. – № 2–3 (11–12). – S. 19–21.
21. Colloquium Narodów : Materiały z Symposium “Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania”. – Łódź : Nakładem Tomasza Filipczaka, 1987. – 175 s.
22. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie;
Izdebski A. W drodze do Międzymorza. Od Piłsudskiego do Moczulskiego. Polska koncepcja bezpieczeństwa narodów między Bałtykiem a morzem Czarnym / Andrzej Izdebski. – Wyd. II, poprawione. – Kraków : Wyd-wo Krakowskiego Oddziału Towarzystwa Pomost, 1999. – S. 13, 15–16; Archiwum Akt Nowych (AAN), KPN, sygn. 17, nprgn. Wystąpienie A. Izdebskiego z KPN 8 V 91 na Symposium Polsko-Ukraińskim na Uniwersytecie Jagiellońskim, maszp; AAN, KPN, sygn. 17, nprgn; Izdebski A. Фрагменти виступів у дискусії після доповідей // Між сусідами. – Краків, 1991. – С. 5.
23. Ще одна ініціатива польсько-українського діалогу // Українське життя. – 1978. – 15 V.
24. AOB, zespol XVIII, spr. 41, jedn. 17, s. 72–82; O stosunkach polsko-ukraińskich : Materiały z ankiety ukraińskiego kwartalnika “Widnowa” // Widnokrąg. Kwartalnik. – Bazylea ; Warszawa ; Londyn. – 1986. – № 1. – S. 83–95; AOB, zespol XVIII, spr. 17, jedn. 20, s. 1–9; Patrzenie prawdzie w oczy. Polsko-ukraiński numer “Widnowy” / Andrzej Puciatycki. – S. 146–154.
25. Лисяк Б. Рятуймо наші церкви в Польщі / Богдан Лисяк // Америка. – 1986. – 20.05.
26. Сучасність=Sučasnist. Zeszyt w języku polskim. – Lato 1985. – № 1–2. – 280 s.; Т. К. “Сучасність” – польською мовою / Т. К. // Сучасність. – 1988. – Вересень. – С. 115.
27. Турула П. Про журнали – українську “Сучасність” і польську “Культуру”: Порівняння та подібності / Павло Турула // Сучасність. – 1986. – № 5/301. – С. 96.
28. Biografia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prezydent.pl/prezydent/biografia-bronislawa-komorowskiego>.
29. Інтерв’ю з Гжегожем Костжевою-Зорбасом, Варшава, 18.07.2009.
30. Інтерв’ю з Яном Маліцьким, Варшава, 26.07.2004.
31. Інтерв’ю з Єжи Таргальським, Варшава, 22.08.2006.
32. Інтерв’ю з Анджеєм Фрішке, Варшава, 14.08.2006; AOB, zespol XVIII, spr. 19, jedn. 6, s. 39–70; Mokry W. Polaków i Ukraińców dziś, wczoraj, jutro / Włodzimierz Mokry // Znak (Kraków). – 1989. – № 10–12 (413–415). – S. 155–183; AOB, zespol XVIII, spr. 19, jedn. 7, s. 71–79; Torzecki R. Metropolita Andrzej Szeptycki; AOB, zespol XVIII, spr. 19, jedn. 11, s. 96–102; Zięba A. Ukraińcy a Powstanie Warszawskie / Andrzej Zięba // Znak (Kraków). – 1989. – № 10–12 (413–415). – S. 184–190.
33. Oświadczenie Wydawnictwa Liberalno-Demokratycznej Partii “Niepodległość” w Lublinie na zakończenie wydawania pism “Serwis ukraiński” i “Opinie ukraińskie”// Українські погляди=Opinie ukraińskie. – Lublin : Wydawnictwo LDP”N”. – X–XII 1990. – № 4/5.
34. Stosunki polsko-ukraińskie 1917–1947. Od tragedii do współpracy. Seria: Biblioteka Perturbacyj I. – S. 1. – Wydawnictwo “Perturbacji”, 1990. – 123 s.

35. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Ukraińcy // Opinia krakowska. – Kraków, 1987. – № 32. – S. 17–18.
36. Archiwum prywatne P. Kazaneckiego w Warszawie; Pelenski J. Ukraina w polskiej publicystyce opozycyjnej / J. Pelenski // Kultura Niezależna. – XII 1986. – № 26. – S. 58–71.
37. Archiwum Państwowe w Przemyślu (APPPr.) – NSZZ “Solidarność”, sygn. 56, k. 2. Deklaracja Założycielska Klubów Rzeczypospolitej Samorządnej “Wolność Sprawiedliwość Niepodległość”.
38. AAN, KPN, sygn. 17, prgn.; Towarzystwo Pomost // Українець. Часопис незалежної думки. – Весна 1992. – № 1 (5). – С. 3.
39. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; Городецький М. Польська Група Поєднання / М. Городецький // Самостійник. Вісник українського незалежного слова. – 1986. – Вип. 4–5. – С. 5–6.
40. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Польська Група Поєднання. Заклик // Самостійник. Вісник українського незалежного слова. – 1986. – Вип. 4–5. – С. 5–6.
41. Інтерв’ю з Володимиром Мокрим, Краків, 28. 02. 2004; Archiwum prywatne P. Kazaneckiego w Warszawie; Українська Fundacja w Krakowie // Kultura. – 1990. – № 7–8 (514–515). – S. 137–138.
42. Гайденкорн Б. Зустріч з В. Морозом (3 інтерв’ю в польській “Культурі”, липень–серпень 1979) / Бенедикт Гайденкорн // Гомін України. – 25 VII 1979. – № 31. – С. 2, 3.
43. AILP. – CP. – 1981. – Vol. 3; 1983. – Vol. 4; Wiadomości Polskie. – Stockholm, 1983. – Sierpień–wrzesień; Rozmowa z Jerzym Giedroyciem / wywiad Barbary Toruńczyk // Res Publica. – Warszawa, 1981. – № 8. – S. 52–53.
44. Archiwum Ośrodka Karta (AOK). – Archiwum Opozycji (AO), sygn. AO IV/169.2, k. 1. Jan Klebanowski. List do Walentyna Moroza. – Warszawa, w czerwcu 1979.
45. Витвицький В. Про польську онову / Василь Витвицький // Сучасність. – Мюнхен, 1981. – Ч. 10 (250). – Жовтень. – С. 126–127; Музей-архів українського самвидаву, папка № 10. Польща у 1980 і 1990 роках – наука для України // Свобода (Джерзі-Сіті). – 5 IX 1990. – Ч. 169. – С. 2.
46. Kozak S. Polska a Ukraina. Drogi i bezdroża porozumienia / S. Kozak // Więż. – XI–XII 1991. – № 11–12. – S. 113–115.
47. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Janek. Kościół w katakumbach / Janek // Zomorządność. NSZZ “Solidarność”. Koło oporu społecznego 241. Region Małopolska. – Kraków. – 6 III 1989. – № 168. – S. 3–4.
48. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф. 170. Стус В., спр. 1204, арк. 5. Стус В. С. З таборового зошита; Музей-архів українського самвидаву, папка № 64; Радіо Свобода. Українська редакція. – Б. Нагайло /AP/ов. Василь Стус про події в Польщі. 12 X 1983. – С. 9–12; Із записок В. Стуса із концтабору // Америка (Філадельфія). – 1 XI 1983; Сarynnyk M. Vasyl Stus: the life and death of a Ukrainian poet / Marco Sarynnyk // The Ukrainian weekly. – 15 IX 1985. – № 37. – P. 7, 12; – 22 IX 1985. № 38. – P. 10; Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників / упорядкув. і ред. Осип Зінкевич, Микола Француженко. – Балтимор ; Торонто : Українське Видавництво “Смолокип” ім. В. Симоненка, 1987. – С. 121–122; Стус В. Про Польщу / Василь Стус // Łącznik Polsko-Ukraiński Zв’язковий. – Мюнхен, 1984. – Травень. – № 1. – С. 20–21; Radio Free Europe. – 6. 03.1984.
49. Granice ustalali za nas / rozmawiał Zbigniew Dudziński // Po prostu. – Warszawa. – 3 V 1990. – № 12. – S. 11.
50. Romanowski A. Przeciw fatalizmowi. Polska i Ukraina: przeszłość i perspektywy // Tygodnik Powszechny. – 12 VII 1992. – № 28. – S. 4.

Після Хельсинської конференції досягнення польсько-українського примирення, реалізованого без участі правительствених структур, совершалось на уровне институтів громадянського общества: оппозиционных организаций, независимой прессы, польско-українських обществ, церкви. Достижение украинско-польского примирения методом народной дипломатии составляло феномен в новейшей европейской истории.

Ключевые слова: украинско-польские отношения, украинско-польское примирение, народная дипломатия, оппозиция, эмиграция.

After the Helsinki Conference the Polish-Ukrainian reconciliation was being reached without the assistance of governmental structures and being realized at the grass-root level – by institutions of civil society: oppositional organizations, independent press, the Polish-Ukrainian Associations and the Church. Achievement of the Polish-Ukrainian reconciliation by the method of people’s diplomacy was a phenomenon in modern European history.

Keywords: the Ukrainian-Polish relations, the Ukrainian-Polish reconciliation, people’s diplomacy, opposition, emigration.

УДК 930.85:7.03(477)

Микола КУГУТЯК

ІСТОРІЯ ВЕЛИКОГО СКИТУ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

У статті вперше в українській історичній науці зроблено спробу комплексного історіографічного аналізу історії Великого (Манявського) Скиту, проаналізовано його джерельну спадщину, розкрито сучасний стан історичних, археографічних та археологічних досліджень проблеми.

Ключові слова: Великий Скит, історія, історіографія, джерелознавство.

Наукова проблематика, пов'язана з історією монастиря Скит, завжди викликала посилену цікавість науковців і громадськості краю та зарубіжжя. Особлива увага до цієї пам'ятки викликана тим, що історична доля відомого в Україні й Східній Європі монастиря під назвою Великий Скит^{*} тісно переплелася з доленосними для України й православ'я подіями XVII століття – національною революцією, духовним і національно-культурним відродженням, церковним протиборством, які підняли до активного суспільного життя всі верстви українського народу.

У духовно-релігійному плані заслугою великоскитських монахів було відродження давньої вітчизняної подвижницької традиції. Сформований у XVII ст. у Скиті український аскетичний ідеал, разом з реформаторською церковно-монастирською й національно-культурною діяльністю, спричинився до перетворення його в одну з найавторитетніших і найвпливовіших православних духовних інституцій України та зарубіжжя. У XVII ст. це був один з найбільших і найвідоміших монастирів Центрально-Східної Європи.

Дослідження історії монастиря Скит розпочалось у 40-х рр. XIX ст. За більш ніж 170 років із цієї проблематики опубліковано понад 250 наукових і науково-популярних праць вітчизняних та зарубіжних авторів. Вони характеризуються різним рівнем наукового аналізу й джерельною наповненістю. Як не дивно, проблема Великого Скиту досі не стала предметом комплексного історіографічного й джерелознавчого аналізу.

Виявлення унікального джерельного матеріалу, здійснене останніми роками, дає змогу по-новому підійти до вивчення діяльності Великого Скиту. Розкриття цієї наукової проблеми передбачає висвітлення історії монастиря на основі проблемно-хронологічного підходу, історіографічний та археографічний аналіз теми, археологічне й мистецтвознавче вивчення пам'яток. Комплексний підхід покликаний сформулювати сучасне наукове бачення історії Скиту.

В історичному й археографічному аспектах у вивченні пам'ятки слід виділити п'ять головних етапів:

- 1) початковий, який охопив 40–50-ті рр. XIX ст., коли було опубліковано низку науково-популярних праць і віршованих творів;
- 2) 60-ті рр. XIX ст. – 1914 р., що визначались активними науковими дослідженнями історії, археографії, мистецтва Великого Скиту вітчизняними й зарубіжними істориками;
- 3) 20–30-ті рр. XX ст. відзначалися перенесенням акценту на мистецтвознавчі аспекти дослідження великоскитської спадщини, початком археологічного вивчення пам'ятки, а також появою значної кількості популярних видань;

* У період існування монастиря Скит (1605–1785 рр.) він був відомий в Україні, Польщі, Молдавії, Болгарії, Росії, Австрії як Великий Скит, або Скит. Саме така назва монастиря подана в численних тогочасних документах, що опубліковані в третьому томі видання. Уперше назву Великий Скит ужив ігумен монастиря Феодосій у кінці 1620-х років у “Завіті Духовному”. Назву Скит Манявський (Манявський Скит) дали в другій половині XIX ст. українські поети Антін Могильницький (Скит Манявський. – Перемишль, 1852), Сидір Воробкевич (Скит Манявський. – Львів, 1887; 1993), а також історик Юліан Целевич (Історія Скиту Манявського. – Львів, 1887). У цьому виданні повертаємо давню самоназву – Великий Скит.